

רבי אלעזר מגרמייזא

בעל הרוקח, מגדולי חסידי אשכנז, שמתוך לב שבור כתב קינה של אהבה וספרים שמאירים עד היום יש ספרים שנכתבו בשקט של בית מדרש. וספר אחד גדול, "ספר הרוקח", נולד מתוך לב שבור. מחברו, רבי אלעזר מגרמייזא, איבד בלילה אחד את אשתו האהובה ואת שתי בנותיו הקטנות. ובמקום להישבר, כתב קינה שמתארת את אשתו כ"אשת חיל", הצדיק עליו את הדין, וישב לכתוב ספרים שמאירים את עם ישראל כבר שמונה מאות שנה.

הוא היה מגדולי חסידי אשכנז, תלמידו של רבי יהודה החסיד, פוסק, מקובל, פייטן ובעל מוסר. ועד היום, כשיהודי פוסע שלוש פסיעות לאחור לפני תפילת העמידה, או עונה "ברוך הוא וברוך שמו" בזימון, הוא הולך, בלי לדעת, במנהגים שהשאיר לנו הרוקח.

בן למשפחת קלונימוס

רבי אלעזר בן רבי יהודה נולד בסביבות שנת ד'תתקכ"ה (1165) בעיר מגנצא, היא מיינץ שבגרמניה. אביו ורבו הראשון היה רבי יהודה בן קלונימוס, הריב"ק, מגדולי החכמים בדורו. המשפחה הייתה מבני משפחת קלונימוס המיוחסת, שהביאה את התורה מאיטליה אל ערי הריינוס.

ומבן משפחתו, רבי יהודה החסיד, קיבל את תורת הסוד. רבי יהודה החסיד, בנו של רבי שמואל החסיד, ישב בשפירא ואחר כך ברגנסבורג, ועמד בראש תנועת חסידי אשכנז. מיוחסים לו "ספר חסידים" והפיוט "שיר הכבוד", "אנעים זמירות", שרבים שרים עד היום בבתי הכנסת בשבת. רבי אלעזר היה תלמידו הגדול, ולימים הממשיך שלו. וכשנסתלק רבי יהודה החסיד, בי"ג באדר ד'תתקע"ז (1217), נשאר רבי אלעזר הגדול שבחסידיו אשכנז, ורוב מה שנשאר בידינו מתורתם הגיע אלינו דרך ספריו.

יש משהו מתוק בכך שהרב שלימד את הרוקח את הסודות הוא גם מי שנתן לנו את "אנעים זמירות ושירים אארוג, כי אליך נפשי תערוג". אני חושב שזו כל תורת חסידי אשכנז במשפט אחד: נפש שכוספת

רבי אלעזר נדד בין מרכזי התורה שבגרמניה ובצפון צרפת, ואחרי פרעות שפגעו בקהילה עבר ממגנצא לגרמייזא, היא וורמס, ושם נעשה רב ודיין. העיר הזאת הייתה עיר של תורה: בה למד רש"י בצעירותו, ובה עמד בית הכנסת העתיק, שנבנה מחדש בימיו של הרוקח.

בית הכנסת העתיק של וורמס. המבנה נבנה מחדש בשנת 1175, בימיו של הרוקח, נהרס בשנת 1938, ושוחזר מאבניו המקוריות

דולצא

רבי אלעזר נשא לאישה את דולצא, נכדתו של הריב"ן, רבי יהודה בן נתן, שהיה חתנו של רש"י. כלומר, דולצא הייתה מצאצאי רש"י. אביה, רבי אליעזר בן רבי יעקב הכהן, היה חזן.

והשם שלה, דולצא, פירושו בלשון הלועזית "מתוקה", "נעימה". ובעלה, כשכתב עליה אחרי מותה, שיחק בשם הזה וקרא לה "נעימה".

היא הייתה אישה יוצאת דופן. היא ניהלה עסק של קלפים ומגילות, ופרנסה בית גדול, שבו גרו לא רק בעלה ושלושת ילדיהם, אלא גם תלמידי הישיבה ומלמדים צעירים. היא בישלה להם, תפרה את בגדיהם, וטוותה בידיה חוטים וגידים שבהם תפרו ספרי תורה, תפילין ומגילות. היא הכינה פתילות לנרות של בתי הכנסת ובתי המדרש. והיא לימדה נשים את התפילות ואת השירים, בעירה ובעיירות שסביבה, וליוותה כלות אל החופה, וטיפלה במתים בכבוד. ומסופר שלימדה את הנשים להתפלל בשמחה, כדי שהתפילה תהיה להן מקור של שמחה ושל קרבה.

כך נראה בית של צדיקים באשכנז לפני שמונה מאות שנה: הבעל יושב ולומד ומלמד, והאישה מחזיקה את כל הבית, את התלמידים ואת הקהילה, בחכמה ובלב רחב. שניהם יחד, כל אחד בדרכו, עובדים את הקב"ה.

כשאנחנו קוראים על גדולי חסידי אשכנז, אנחנו רואים את הספרים. אבל מאחורי הספרים עמדה אישה שטוותה בידיה את החוטים שבהם נתפרו ספרי התורה, ובישלה בכל יום לבחורי הישיבה. בלי דולצא, לא היה רבי אלעזר יכול לשבת וללמוד. אני חושב שכל התורה שלו היא גם שלה.

הלילה של כ"ב בכסלו

בליל כ"ב בכסלו ד'תתקנ"ז (1196), בשבוע של פרשת וישב, ישב רבי אלעזר בביתו ועסק בפרשה. ואז פרצו לביתו שני רוצחים. הם פצעו אותו ואת בנו יעקב פצעים קשים, ורצחו את בתו הגדולה בלט, בת שלוש עשרה, ואת בתו הקטנה חנה, בת שש. דולצא קמה ויצאה החוצה לזעוק לעזרה, והרוצחים רדפו אחריה והרגו גם אותה. גם תלמידים ומלמד שהיו בבית נפצעו. כעבור שבוע נתפס אחד הרוצחים והוצא להורג.

רבי אלעזר כתב בעצמו את מה שקרה באותו לילה, ותיאר כיצד נפלה "הצדקת" מתה. ועל עצמו כתב שנשאר "בחוסר כל ובעוני גדול וביסורים גדולים".

יש כאן דבר שקשה שלא לעצור לידו. רש"י, סבה של דולצא, כתב בתחילת פרשת וישב את המילים: "בקש יעקב לישוב בשלוה, קפץ עליו רגזו של יוסף". והרוקח, שישב באותו שבוע ולמד את הפרשה הזאת, ביקש גם הוא לשבת בשלוה בביתו, עם אשתו ובנותיו, ואותו לילה קפץ עליו הרוגז הגדול של חייו.

הקינה על אשת החיל

ואז עשה רבי אלעזר דבר שמלמד מי הוא היה. הוא ישב וכתב קינה על אשתו. הקינה בנויה על פי "אשת חיל מי ימצא" שבספר משלי, באותיות האלף בית, וכל שורה בה מספרת על דולצא דבר אחד ממעשיה. כמו אשת החיל שבמשלי, ש"היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה" (משלי לא, יד), כך כתב על אשתו, שהייתה כמו אוניית סוחר שמביאה פרנסה, כדי שבעלה יוכל לשבת וללמוד תורה.

שימו לב לשינוי הקטן. במשלי, אשת החיל מביאה לחם לביתה. אצל הרוקח, היא מביאה לחם כדי שבעלה יוכל לעסוק בתורה. הוא ידע מאין באה התורה שלו.

ובקינה הוא מתאר אותה שוב ושוב כ"חסידה" וכ"צדקת", ומספר על הידיים שלה, שטוו חוטים לספרים ותפרו את בגדי התלמידים, ועל הקול שלה, שלימד נשים להתפלל. ובקינה הוא כותב גם על שתי בנותיו, בלט וחנה, ועל מעשיהן הטובים.

יש אנשים שהכאב סוגר אותם. והרוקח, בשעה הקשה ביותר בחייו, פתח את הלב וכתב שיר אהבה. לא שיר של כעס ולא שיר של שאלות, אלא תודה על אישה שהייתה. ובכל ליל שבת, כשאנחנו שרים "אשת חיל" ליד השולחן, אולי כדאי לזכור גם את דולצא מוורמס, שבעלה שר לה את המילים האלה אחרי שהלכה.

ובסוף הקינה, אחרי כל הכאב, הוא מקבל עליו את הדין. הוא כותב שהדין שדן אותו נאמן, ושעל כל מידה ומידה הוא יברך את הקב"ה וישתחוה לפניו.

אדם שאיבד את כל עולמו, ואומר לקב"ה: על כל מידה שאתה מודד לי, אברך אותך. זו האמונה של חסידי אשכנז במלוא עומקה.

ספר הרוקח

ומתוך השבר הזה, ישב רבי אלעזר לכתוב. ספרו הגדול נקרא "ספר הרוקח", על שם הפסוק "רקח מרקחת מעשה רקח" (שמות ל, כה). והשם רומז לשם המחבר: "רקח" בגימטריה הוא שלוש מאות ושמונה, כמניין

הספר הוא ספר של הלכה, ובו פסקים ומנהגים וטעמיהם על פי מסורת בעלי התוספות. אבל הוא נפתח בדבר שאינו רגיל בספרי הלכה: ב”הלכות חסידות”, על אהבת ה’ ויראתו, ועל דרכי התשובה. לפני שהרוקח מלמד איך לעשות את המצוות, הוא מלמד באיזה לב לעשות אותן.

ויש בו רעיון אחד יפה במיוחד: השכר על המצווה הוא לפי היצר. מצווה שקשה לאדם לעשות, ששוקלת כנגד יצר חזק, שווה יותר ממאה מצוות שאין היצר מתנגד להן.

אני חושב שהרוקח כתב את זה מתוך חיינו. מי שממשיך להאמין, ללמוד וללמד אחרי לילה כמו כ”ב בכסלו, יודע עד כמה מצווה אחת שנעשית מתוך קושי היא יקרה לפני הקב”ה.

הספרים

הרוקח היה מן המחברים הפוריים ביותר בדורו. חלק מספריו נדפסו, חלקם נשארו בכתבי יד, וחלקם מיוחסים לו. הנה העיקריים שבהם:

סודי רזיא

ספר הסוד הגדול שלו

חיבור בתורת הסוד, על מעשה מרכבה, המלאכים, כסא הכבוד, הנבואה והאמונה. יחד איתו נדפסו קונטרסים נוספים שלו, כמו ”ספר השם”, על סודות שמותיו של הקב”ה.

ספר הרוקח

ספר ההלכה והחסידות שלו

פסקי הלכות ומנהגים עם טעמיהם, שבראשם הלכות חסידות ותשובה. נדפס כבר בתחילת ימי הדפוס, ומשמש יסוד למנהגי אשכנז.

פירוש הסידור

סוד המילים שבתפילה

פירוש על התפילות, שבו מנה הרוקח את מספר המילים והאותיות בכל תפילה וברכה, וגילה את הסודות שבמניין. בשבילו, כל מילה בסידור נספרת, ושום מילה אינה מקרית.

פירוש על ספר יצירה

על הספר העתיק של הסוד

פירוש על ספר יצירה, הספר המיוחס במסורת לאברהם אבינו, על עשר הספירות ועשרים ושתיים האותיות.

פירוש על התורה

רמזים וגימטריאות

פירוש על חמשת חומשי תורה ועל מגילת אסתר, מלא רמזים, גימטריאות ודרכי סוד. לצדו גם "יין הרוקח" על שיר השירים ועל מגילת רות.

חכמת הנפש

על סוד הנשמה

חיבור על מהות הנשמה, על החלומות ועל חיי העולם הבא. נדפס בעריכת בעל "בני יששכר", רבי צבי אלימלך מדינוב.

פיוטים

שירה לבית הכנסת

הוא חיבר פיוטים וקינות, ובהם קינות לתשעה באב שנכנסו לסדר הקינות, ומערבית לליל אחרון של פסח שנאמרת במנהג אשכנז המערבי.

שיטתו

◆ אהבה ושמחה

הרוקח כתב שאהבת הבורא צריכה להיות גדולה מכל תענוג שבעולם הזה, ושעבודת ה' צריכה להיעשות בשמחה. חסידי אשכנז ידועים בזכות הקפדנות שלהם, אבל אצל הרוקח, הקפדנות הזאת יוצאת מתוך אהבה.

◆ תשובה

הוא כתב בהרחבה על דרכי התשובה, ולימד שיש כמה דרכים לשוב, כל אחד לפי מה שחטא ולפי כוחו. ספריו על התשובה נלמדו בקהילות אשכנז דורות רבים.

◆ כל אות נספרת

כמו רבי עקיבא, שדרש כל קוץ של אות, הרוקח ספר כל מילה בתורה ובתפילה. הגימטריאות והמניינים היו אצלו דרך לגלות את הסדר האלוקי שבכל דבר.

◆ ענווה

הוא חתם את שמו בספריו, אבל תמיד הוסיף "הקטן": "אלעזר הקטן". והוא היה הראשון שנהג כך.

המנהגים שהשאיר לנו

כמה מן המנהגים שבידינו נזכרים לראשונה בדבריו או נקשרו בשמו:

- לפסוע שלוש פסיעות לאחור לפני תפילת העמידה, בשעת אמירת "ה' שפתי תפתח", כהכנה לתפילה.
 - לענות "ברוך הוא וברוך שמו" בזימון שלפני ברכת המזון.
 - לומר "עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה" לפני העטיפה בטלית.
 - שלא לומר תחנון בכל חודש ניסן.
- ותלמידו הגדול, רבי יצחק בן משה מווינה, בעל "אור זרוע", העביר את תורתו הלאה, ודרכה הגיעו דבריו אל כל פוסקי אשכנז.

מופתים ועדויות

על הרוקח לא נשארו בידינו סיפורי מופתים מתועדים מימיו. מה שיש בידינו הוא עדויות של הדורות על גדולתו:

◆ מפי אליהו

בעל "בני יששכר", רבי צבי אלימלך מדינוב, מרבה לכתוב בספרו על חודש כסלו שכל דברי הרוקח נאמרו מפי אליהו הנביא.

◆ הכנה לקבלת השמות

בהקדמה לספר השם תיאר הרוקח את ההכנה שהרב ותלמידו עושים לפני שהרב מלמד את התלמיד את סודות שמות הקב"ה: רחיצה וטבילה, בגדים לבנים, תענית ביום הלימוד, עמידה במים, וברכה מיוחדת. זו עדות לקדושה ולזהירות שבה נמסרה תורת הסוד בבית מדרשו.

◆ הכוח לקום

ואולי העדות הגדולה מכולן היא חייו עצמם. אחרי לילה של רצח ושכול, הוא לא עזב את תלמידיו. הוא המשיך לשמש ברבנות בוורמס, חתם על תקנות הקהילות, כתב ספר אחרי ספר, והעמיד תלמידים.

הסתלקותו

על שנת פטירתו של הרוקח נחלקו. רבי דוד גנז כתב שנפטר בשנת ד'תתקצ"ח (1238), וחוקרים הראו שכבר בסביבות שנת ד'תתקצ"ב (1232) נזכר בספרים כמי שנפטר. יום פטירתו לא נמסר לנו. הוא נקבר בבית הקברות העתיק של וורמס, "החול הקדוש", אחד מבתי הקברות היהודיים העתיקים ביותר באירופה.

בית הקברות היהודי העתיק בוורמס, "החול הקדוש", מקום קבורתו של הרוקח

ויש משפחות רבות בישראל שמתייחסות אליו, ובהן משפחת רוקח. כך שגם אחרי שאיבד את בנותיו, המשיך שמו לחיות בעם ישראל, בספריו, בתלמידיו ובצאצאים הנושאים את שם ספרו.

מה הוא משאיר לנו

הרוקח משאיר לנו ספרים גדולים בהלכה ובסוד. אבל הוא משאיר לנו גם משהו אחר, אנושי ומתוק: את דולצא. את התמונה של אישה שטווחת חוטים לספרי תורה, ושל בעל שידע לומר לה תודה, גם כשכבר לא הייתה יכולה לשמוע.

הוא מלמד אותנו שאפשר לקבל את הדין גם ברגע הקשה ביותר, ולומר "לך אברך בכל מידה". ומלמד שמצווה שנעשית מתוך קושי, שווה יותר ממאה מצוות קלות. ושמותר לב שבור אפשר לבנות, ספר אחרי ספר, תלמיד אחרי תלמיד.

ובכל פעם שאנחנו פוסעים שלוש פסיעות לפני העמידה, או שרים "אשת חיל" בליל שבת, אפשר לחשוב על רבי אלעזר מגרמיזא ועל דולצא אשתו.

זכותו של רבי אלעזר מגרמייזא, בעל הרוקח זיע"א, וזכות דולצא אשתו ובנותיה בלט וחנה הי"ד, תגן עלינו ועל כל עם ישראל, ולא נדע עוד צער, ונזכה לראות בנחמת ציון, אמן.

מקורות

שמות ל, כה; משלי לא, י עד לא; רש"י על בראשית לז, ב; הרוקח, הקינה על דולצא ותיאור מאורעות ליל כ"ב בכסלו ד'תתקנ"ז (כפי שהובאו בספרו של ישראל קמלהר, "רבינו אלעזר מגרמייזא הרוקח", רישא ה'תר"ץ); ספר הרוקח; סודי רזיא; ספר השם, הקדמה; פירוש הרוקח על הסידור; בני יששכר, מאמרי חודש כסלו.

קרדיט תמונות: בית הקברות היהודי העתיק בוורמס (תמונת הכותרת), Frank C. Müller, CC BY-SA 4.0, דרך Wikimedia Commons; בית הקברות היהודי העתיק בוורמס, JD, CC BY-SA 4.0, דרך Wikimedia Commons; בית הכנסת העתיק של וורמס, Immanuel Giel, נחלת הכלל, דרך Wikimedia Commons.

המימד הנוסף • הרב יוסף ביטון שליט"א

050-590-1349 • ravbiton.com • לפניה מכובדת ולשותפות בהפצת תורת הקבלה